

לאומיות, אנטישמיות ואנשי רוח ברומניה בשנות ה-30

ליאון וולוביץ'

מסורת והתחדשות

בשנת 1938 התפרסם בכתב העת *Vremea* (כתב עת תרבותי עם נטיות ימניות שהופיע בבוקרשט בסוף שנות ה-30) מאמר ארוך שכותרתו "Dogmatica Antisemitismului Român" ("האידיאולוגיה של האנטישמיות הרומנית"). זה היה הראשון בסדרת מאמרים שעסקו בתולדות האנטישמיות ברומניה, ונכתב בו כך:

האנטישמיות הרומנית היא בת מאה שנים. להילחם ביהודי פירושו לעלות על דרך המלך להתפתחותו הנורמלית של העם הרומני. האנטישמיות חיממה את לב האליטה האינטלקטואלית ברומניה. אנטישמיות היא המכשול העיקרי העומד בפני השגשוג הרומני. ... ציינו קודם לכן כי אין ולו רומני חשוב אחד, אין ולו חוקר פורה אחד בתרבות הרומנית, שלא חש צורך במלחמה כנגד היהודי, ולא נטל בה חלק. משוררנו הדגול הוא אמינסקו. הוא מגלם חשיבה נעלה, הוא משורר מן המעלה הראשונה ואידיאולוג פוליטי מחונן, הפובליציסט המושלם. ואמינסקו היה אנטישמי. לפניו היה לנו אלכסנדר, משורר הצורה המושלמת, שאף הוא היה אנטישמי... בתחום הכלכלה יש לנו אידיאולוג מבריק אחד בלבד... יון גיקה. תורתו מושתתת על אנטישמיות. בשדה הפילוסופיה היו לנו כמה פרופסורים מבריקים, אולם ההוגה האמיתי האחד והיחיד הוא וסילי קונטה. גם מהגותו עולה מסר האנטישמיות. היסטוריה היא תחום המחקר שהצמיח יותר אישים נודעים מכל תחום אחר. כהיסטוריון וכנאצינליסט, נ' יורגא היה אנטישמי... גריגורסקו היה הצייר הרומני החשוב ביותר. מי ישווה לו בייצוג ה"יהודון"? וב' האסדיו היה החוקר בעל האופקים הרחבים ביותר, יוצר רב-פנים, מחברם של ספרים רבים, פילוסוף, היסטוריון, פילולוג, פוליטיקאי, עיתונאי, ומעל לכל - רומני דגול. איש אשכולות דגול זה הבין כי האומה שלנו לא תוכל לצמוח אלא אם כן תטהר את עצמה מן הגורם היהודי. ... האם ניתן כלל לטעון כי אינטלקטואלים אלו הם בגדר תופעה שולית וכי האנטישמיות שלהם לא הייתה ולא נבראה? ... זהו חלק בלתי נפרד מן הרגש הלאומי, והוא טבוע עמוק בנפשם של כל האידיאולוגים הרומנים.

החוקר בארבו תיאודורסקו, מחבר המאמר הנ"ל, נמנה עם פמלייתו של ניקולאי יורגא, היסטוריון ידוע ומנהיג אינטלקטואלי ופוליטי, והיה מזכירו המדעי והביבליוגרף המוסמך שלו. חיבורו התמציתי באשר ליחסים שבין הלאומיות הרומנית לאנטישמיות רלוונטי משום שהוא מייצג ומוסכם ככלל. אכן כך הצטיירו תולדות הלאומנות הרומנית במילייה התרבותי המסורתי של שנות ה-30 המאוחרות. דעה דומה אפשר למצוא בסקירות רבות אחרות, ולה היו שותפים גם חוקרים זרים שירדו לעומקה של הלאומיות הרומנית. כל האידיאולוגים של

האנטישמיות שפעלו בתקופה שבין שתי מלחמות העולם, מה"מתונים" שבהם ועד הקיצוניים וה"מהפכניים", עשו שימוש במסורת האנטישמית של הלאומנות הרומנית, פירשו אותה באופן מגמתי וסילפו אותה. את העובדה הזאת ציינו - ואף ביקרו - מתנגדי הזרם הלאומני בתרבות הרומנית.

שתי ההשקפות פשטניות שכן הן מצמצמות את התופעה המורכבת של הלאומיות לרכיב בודד. אולם מעשה הסילוף מסתייע בעובדה ברורה שאין להכחישה: המשקל האדיר, לעתים עד כדי אובססיה, שיוחס ל"שאלה היהודית" ול"איום היהודי" בהגות הלאומית הרומנית וביצירותיהם של אנשי תרבות מרכזיים ברומניה.

לאחר מלחמת העולם השנייה פנתה ההיסטוריוגרפיה הרומנית לכיוון ההפוך. האנטישמיות הפכה למילת גנאי, ונעשה כל מאמץ "לנקות מאשמה" את האישים הדגולים מן העבר, אם באמצעות קיצוץ טקסטים או קטעים העשויים להצטייר כאנטישמיים, ואם במתן פרשנות מחדשת לקטעי טקסט אלו מתוך נקודת מבט "מרקסיסטית" או "ניאו-מרקסיסטית", כך שהיה אפשר לנפק הסבר חברתי-מעמדי לגישה שנראתה קודם קסנופובית או אנטישמית. עדיין נותרת בעינה העובדה הקשה באשר לחשיבות יוצאת הדופן של המסורת ושל השימוש בה בגיבוש האידיאולוגיה האנטישמית ברומניה.

קיים הסבר היסטורי לקשר העז והמתמיד שבין היווצרות התודעה הלאומית הרומנית בעת החדשה ובין העוינות כלפי היהודים כמרכיב חשוב בתוכה. שני היסודות המוחלטים שהתגבשו לכלל הרעיון הלאומי - השגת העצמאות המדינית ב-1877 ויצירת רומניה הגדולה על-ידי איחוד כל הפרובינציות שהיו מאוכלסות ברומנים ב-1918 - נקשרו בתודעה הקולקטיבית בעימות חריף עם האוכלוסייה היהודית, שזוהתה, שלא בצדק, כמתנגדת לאותם אידיאלים לאומיים מהותיים. בשני המקרים לא נמנתה הענקת זכויות אזרח עם המטרות שעל סדר היום הפוליטי ברומניה, אלא הייתה תנאי (ובעיני רומניה - סחיטה) שנכפה מבחוץ, שנבע מהתערבות זרה ומקשירת קשר של ארגונים יהודיים חובקי-עולם מסתוריים וכוחניים.

בשתי התקופות ההיסטוריות המכריעות האלו היו ברומניה אחוז ניכר של יהודים שהתיישבו בה לא מכבר, וכן יהודים שמ-1918 אולצו, בשל הגבולות החדשים במזרח אירופה, לחיות בשטחה. רבים מיהודים אלו היו מנותקים מענייני הדת ומהמנהגים שרווחו במדינה, ואף לא שלטו בשפה הרומנית.

נטייתו של העם הרומני לשנאת זרים, שעל-פי-רוב רווחה יותר בקרב אוכלוסיות פטריארכליות-כפריות, התחזקה ביתר שאת בשל אימת הכיבוש המתמשך, שלא הפסיקה לרחף מעל ראשם. "זרים ונוכרים מעוררים ברומנים סלידה", כתב ההיסטוריון וחוקר הספרות ג' קלינסקו. רוחם הסובלנית של הרומנים, שבעבר ציינו אותה לא אחת היסטוריונים ופוליטיקאים רומנים ושעדיין שימשה סימנת תעמולה, חלה גם על היהודים. במרוצת הזמן היא באה לידי ביטוי בקבלתה של קהילה זרה ואף של דת שונה, אך לא כחיבור או

כהתמזגות עמה. קבלת זרים כשווים בפני החוק הייתה תפיסה שכל השכבות החברתיות, בכללן האינטלקטואלים, התקשו להשלים עמה. ההתנגדות של החברה הרומנית להיטמעות היהודים בתוכה ולקבלתם עלתה בקנה אחד עם התנגדותם של היהודים עצמם, מטעמים דתיים או אתניים, לאותן מגמות התבוללות.

האידיאולוגיה של הלאומיות הרומנית הפכה את הכפר, האזור היחיד שנשלט מבחינת אתנית ותרבותית בידי המסורת הרומנית, למבצרה. התרבות הזרה של הערים הייתה מנוגדת לתרבות הכפרית האותנטית ולפולקלור העשיר שלה. האידיאולוגים הלאומנים פנו ליצירה העממית ולערכים כפריים כדי לבסס את תפיסת הייחוד הלאומי שבה דגלו. הרוח הלאומית הוצגה כשוות ערך לרוח הכפרית. בתרבות הכפרית ייצג היהודי את העיר, את הארצות הזרות, ואת המודרניזציה שהביאה עמה תמורות דרסטיות וסכנות. היהודים ששימשו כמתווכים בין בעלי קרקעות פאודלים ואיכרים, מלווי כספים ותעשיינים, הצטיירו כאבות טיפוס של הנצלנים ואפילו כהוגים של צורות ניצול שונות. האיבה כלפי היהודים שהומשגה בשפת האנטישמיות המודרנית, חלחלה ל"תא הגנטי" של הלאומיות המודרנית והשפיעה על התפתחותו.

המיתוס הלאומי ומיתוס האינטלקטואל

בשל הנסיבות ההיסטוריות והגיאוגרפיות שסורטטו לעיל, התגבשה הלאומיות לכלל לאומנות ומיתוס לאומי, נתמכה על-ידי ההיסטוריוגרפיה ועל-ידי דפוסי התרבות והאמנות, פותחה במסגרת זו והומרה לדוקטרינה פוליטית וחברתית, ועל בסיסה פותחו הרוח הציבורית והתרבות הרומנית. כך כתב הפילוסוף רדולסקו-מוטרו ב-1935:

הרוח השלטת בהגות ובעשייה הרומנית לפני מלחמת העולם הראשונה הייתה, ללא ספק, רוח הלאומנות. ברוח זו חונכו החיילים שלחמו למען אחדות האומה; ברוח זו פעלו בתי הספר וכל אנשי התרבות שלנו. הסדר המופתי והנצחי שנתמך [על-ידי רוח זו] היה הסדר המשפטי של הריבונות הלאומית.

הוגיה של אתנוצנטריות תרבותית זו ונושאי דגלה היו היסטוריונים, סופרים ומשוררים שביססו את שמם והאדירו אותו על-ידי הזדהות עם המיתוס הלאומי. הם ייצגו את המסורת וחשו שהם נקראים להגן עליה מפני ההשלכות התרבותיות של ההתחדשות החברתית. האינטלקטואלים, שהיו אף הם מזוהים עם המיתוס הלאומי, הפכו מושא לפולחן אישיות, שעטה אף הוא צורת מיתוס. כוחו נבע מן התפקיד החשוב שמילאו אנשי הרוח בתקופה הרומנטית של מהפכת 1848 ובעת יצירת המדינה הרומנית הריבונית. הוא שמר על כוחו במאה ה-20, והפך לסימן היכר של המנטליות הרומנית - פולחן המשורר והמשכיל, התגלמות הפטריוטיות והגניוס היצירתי של האומה.

במידה שקסנופוביה, עוינות כלפי יהודים או אנטישמיות בצורתה התיאורטית הפכו לחלק מן הלאומנות של מורים רוחניים אלו של האומה, הרי השפעתם הייתה מכרעת גם מבחינה זו. כל תנועה לאומית קיצונית חדשה טענה, בצדק או שלא בצדק, כי מקורה באבותיה הנודעים שהפכו למבשריו של הזרם החדש. לכל שימוש בטקסטים פרי עטם או בקטעים מכתביהם כדי להצדיק סיסמה, תכנית פוליטית או תיאוריה אנטישמית כלשהי, הייתה השפעה אדירה על החינוך ועל התעמולה. העיתונות הלאומית כולה, כמו גם מחקרים ופרסומים אחרים שראו אור בתקופה שבין שתי מלחמות העולם, היו גדושים ציטוטים של אינטלקטואלים אלה, שהובאו כדי להצדיק את האנטישמיות ולהדגיש את חומרת "האיום היהודי". לאחר 1937 שימשו שמות בני-סמכא אלו בטקסטים רשמיים כדי להצדיק חוקים מפלים. אמירותיהם האנטי-יהודיות של אישים אלה צוטטו בפי נציגי ממשלה, הן עיצבו את דעת הקהל והפכו חלק בלתי-נפרד מן החינוך הפטריוטי שהוחדר בדורות של תלמידים.

סימן היכר נוסף של מיתוס האינטלקטואל בתקופה הרומנטית, שהמשיך להתקיים גם בשנים ההן, היה מעורבותם הישירה בפוליטיקה של סופרים, משוררים וחוקרים. העובדה כי משורר חשוב דוגמת גוגא (משורר ופוליטיקאי מטרנסילבניה, מייסדה של מפלגה לאומנית-קיצונית באמצע שנות ה-30) או היסטוריון בעל שם עולמי כגון יורגא הפכו לראשי ממשלה, לשרי פנים ולמנהיגי מפלגות, הכתה פוליטיקאים מערביים בתדהמה. אולם ברומניה נתפס הדבר כהמשך טבעי של מסורת מקובלת. גם כשהתנהגותם ועמדותיהם הפוליטיות היו מוטלות בספק, ולעתים אף ערערו את האמון שנתנו בהם תומכיהם, פנו אינטלקטואלים בעלי שם לתחום הפוליטיקה המקצוענית מצוידים ב"הון סמלי" מרשים שכלל את המוניטין שיצא לפועלם, וכן את המוניטין שנבע מן הפטריוטיות המיליטנטית שהפגינו. השפעתם על דעת הקהל הייתה ניכרת, תהיה תועלתם הפוליטית אשר תהיה.

איש מבין התיאורטיקנים הלאומניים החשובים לא נהנה מגיבויה של מפלגה רבת עוצמה, ואף לא אחת מן המפלגות ההיסטוריות רצתה בהם בתור האידיאולוגים שלה. מפלגות הליברלים, השמרנים והאיכרים הלאומיים התעניינו בצבירת כוח, ולא בטוהר וברדיקליות של רעיונות פוליטיים לאומיים. הן העדיפו תוכניות פרגמטיות, ולפיכך גם האנטישמיות שלהן הייתה פרגמטית, ולא רעשנית שלא לצורך.

אף כי המורים הרוחניים שצוינו לעיל לא נהנו ממוניטין פוליטי שהשתווה לערכם האינטלקטואלי, השפעתם החינוכית על הסביבה האינטלקטואלית שהצמיחה מנהיגים פוליטיים, הייתה מכרעת. נאומיהם של יון אנטונסקו ושל סגן ראש הממשלה, מיהאי אנטונסקו, שהצדיקו את קווי המדיניות השוביניסטיים שלהם ואת המאבק ביהודים, ממחישים כי מנהיגים פוליטיים וצבאיים אלו היו אף הם תלמידיהם של המורים והמבשרים של הלאומנות הרומנית. האנטישמיות האינטלקטואלית הטעינה את האיבה ואת האפליה האנטי-יהודית שעודדו הפוליטיקאים בטיעונים אידיאולוגיים.

גם התגובה הביקורתית להשלכות השליליות של הדגשת היתר על המיתוס הלאומי (דמגוגיה שוביניסטית, מיסטיפיקציה של ההיסטוריה, האלהה, השתרשות סטריאוטיפים, קסנופוביה, תסביך עליונות) הייתה נעוצה בתרבות הרומנית, אולם יסודותיו של המיתוס השפיעו על התודעה הציבורית באופן חלקי בלבד. כיוון שהליכה נגד הזרם נחשבה לא-פטריוטית, רציונליסטית יתר על המידה, ובסופו של דבר נדחתה משום שקראה תיגר על תוקפו של המיתוס. על כך כתב ב-1935 אמיל צ'וראן, פילוסוף שהיה קשור בצעירותו ל"משמר הברזל":

המיתוסים של אומה הם האמיתות החיוניות שלה. אפשר שאינם עולים בקנה אחד עם האמת; אין לכך כל חשיבות. כנותה הנעלה של אומה כלפי עצמה באה לידי ביטוי בדחיית ביקורת עצמית, בהפחת רוח חיים באמצעות אשליותיה שלה. כלום אומה מבקשת את האמת? אומה מבקשת כוח.

צורותיו הקונקרטיות של המיתוס הלאומי השתנו משלב לשלב. חלקן התערערו במידה ניכרת בשל התפתחויות פוליטיות. כך קרה גם בשנות ה-30. לעומת זאת, כוחו המאגי של המיתוס מנע עיון מחודש במושגיו הבסיסיים. השלכותיו הפוליטיות ההרסניות יוחסו לפוליטיקאים מסוימים, לגורמים חיצוניים, לזרים, ליהודים, לאימת ההיסטוריה ולגורל. כאשר המחויבות האינטלקטואלית שנבעה משירות המיתוס התערערה בבירור, הייתה התוצאה התחמקות, מיסטיפיקציה והיערכות מחודשת ושקטה לדמותו החדשה של המיתוס הלאומי.

עיקרי האנטישמיות

"במדינה שבה כולם לאומנים, הלאומנות אינה מהווה תנועה נבדלת, קיצונית או ימנית באופן מיוחד", כתב ההיסטוריון אויגן ובר.

ברומניה היה פירושה של הלאומיות הקיצונית, בראש ובראשונה, אנטישמיות. אף כי לא היה אפשר לשלוט אך ורק באמצעות הסיסמה: "הלאה היהודונים", בהחלט ניתן לבסס תורות לאומניות שנסבו בעיקר על ציר המאבק ב"איום היהודי". האנטישמיות האידיאולוגית, בייחוד לאחר מלחמת העולם הראשונה, נטתה לשחרר את עצמה. היא פיתחה תיאוריות עצמאיות ותרחה אחר צידוקים בכל הרבדים והתחומים בחיי החברה, בתרבות, בהיסטוריה, במדע ובדת. היא הפכה לאידיאה שהעסיקה את המחשבה האינטלקטואלית, עוררה דיונים ופולמוס ציבורי ואף חוללה אירועים.

זיהוי היהודים עם האיום הבולשוויקי תפס מקום חשוב בדוקטרינות אלו. משפטי הקומוניסטים ברומניה, חדשות בדבר הוצאות המוניות להורג בברית המועצות, ובעיקר האפשרות של איבוד בסרביה לברית המועצות – כל אלו החמירו את החשש, שהיה לא בלתי מוצדק, מפני הקומוניזם ומפני הרוסים. העתקת הסכנה המרומזת והטלתה על כתפי היהודים

– נוכחות פנימית מוחשית של האויב – הגבירה את ערכו התעמולתי של האיום במידה ניכרת.

בעוד התנועות הקיצוניות הוסיפו למקד את תכניותיהן האנטישמיות ברעיון השליטה הכלכלית היהודית ובסכנה לפלישה ולהתפשטות דמוגרפית, האידיאולוגים של הלאומנות החדשה בשנות ה-30, בניסיונם להגדיר את "האיום היהודי", הסיטו את הדגש לטיעונים אתניים, רוחניים, תרבותיים ומטפיזיים.

השלב החדש בלאומנות הרומנית התאפיין אף הוא בספיריטואליזציה מובהקת. רדולסקו-מוטרו ציין כי הרומניות הגדירה עתה את עצמה באמצעות מציאויות נפשיות, באמצעות מרכיבים של הרוח הלאומית ושל האמונה האורתודוקסית. אצל האידיאולוגים של הלאומנות הובילו מוטציות אלו גם לספיריטואליזציה, להפחת ממד רוחני בתזות האנטישמיות שלהם. המוטציות העלו מחדש את הטיעונים הישנים שנעטפו בשפה מודרנית, ובייחוד יסודות בתיאולוגיה הנוצרית שסייעו לצאת נגד היהדות ולהעניק לרדיפות אישור משמים.

היהודים נתפסו עתה, במידה רבה יותר מאשר בעשורים קודמים, כאחראים לכל מה שנחשב זר, נלוז מבחינה מוסרית ורקוב מבחינה תרבותית. המאבק במודרניזם שהוכרז בשם המסורת והייחודיות הלאומית, התנהל לעתים קרובות בשדה הקרב האנטישמי.

תנועת האוונגרד המקורית ברומניה, אף שלא הייתה "יהודית", כללה מספר ניכר של אמנים יהודים (כמה מהם - המשוררים טריסטאן צארה ובנימין פונדן והציירים מרסל ינקו וויקטור בראונר – ביססו לעצמם מוניטין עולמי לאחר שעזבו את רומניה). האמצעים היעילים ביותר לערעור מגמה זו היו חשיפת אופייה היהודי או הפרו-יהודי של התנועה.

הטיעונים הגזעניים בשם המאבק ביהודים הלכו והתרבו בשלהי שנות ה-30, אולם תדירותם הוגבלה על-פי-רוב לשולי חיי הרוח. ברוב המקרים לא היה אוצר המילים הגזעני אלא חיקוי של הטרמינולוגיה הנאצית האופנתית, ובהיעדר מסורת רומנית מבוססת בתחום זה הוא לא התגבש לכלל דוקטרינה. לעתים קרובות לא היו המונחים הגזעניים אלא מילים נרדפות אופנתיות למושגים ישנים ומקודשים, דוגמת אתניות, רומניות ואופי לאומי. החוקים האנטישמיים להגנה על טוהר הדם לא זכו בגיבויה של כל מסורת אידיאולוגית רומנית רצינית.

העיסוק הבסיסי הוסיף להתמקד בהטמעת האנטישמיות באידיאולוגיה לאומית רדיקלית שתספק צידוק תיאורטי למדינה האתנוקרטית המיועדת, תמחיש את הנזק הנובע מן הנוכחות היהודית בחברה הרומנית ותוכיח את צדקת התוכניות הפוליטיות לסילוק היהודים באמצעות רומניזציה, או לכל הפחות הרחקתם החלקית או המוחלטת במסגרת פעולה פאן-אירופית מתואמת.

קשה לקבוע מה היו המקורות החיצוניים העיקריים שהשפיעו על האידיאולוגיה האנטישמית הרומנית. אולם זיהויים אינו תמיד חשוב, שכן האידיאולוגים הרומנים ביכרו למעשה את האופי הרומני הייחודי של האנטישמיות שלהם.

אישים כגון א"ק קוזה (אידיאולוג ומנהיג ותיק של התנועה האנטישמית הרומנית) ותלמידיו, שהפכו את האנטישמיות לדוקטרינה עצמאית, היו אקלקטיים: כל המקורות היו שימושיים במידה שחזקו את האנטישמיות הרדיקלית, יהיה הטיעון אשר יהיה. בקרב הניאו-לאומנים ניכרה השפעת מקורותיה של הלאומנות הצרפתית, אולם ההשפעות על התגבשותן של התזות האנטישמיות לא עמדו ביחס ישיר להטמעתם של מקורות אלו. שפת האנטישמיות הרומנית ומידת הרדיקליות שלה מעידות כי השפעה רבה יותר נודעה לעיתונאים אוסטרים וגרמנים.

הלהט הפרו-נאצי של האינטלקטואלים האלה לא שיקף נאציפיקציה עמוקה בהגותם. ההשפעה הנאצית באה לידי ביטוי בעיקר בהחרפת השיח האנטישמי ובשחרור מעכבות רציונליסטיות ומשרידי החינוך האינטלקטואלי ההומניסטי.

האנטישמיות בחיי הרוח ברומניה

על סמך עוצמת הרעיונות האנטישמיים שקידמו ומידת לכידותם, אפשר לחלק את האינטלקטואלים הרומנים הלאומנים בתקופה שבין שתי מלחמות העולם לשתי קטגוריות עיקריות:

1. אידיאולוגים קיצוניים בעלי פוביות פנאטיות אנטי-יהודיות, דוגמת א"ק קוזה ונ"ק פאולסקו (פרופסור לרפואה, שותפו של א"ק קוזה בפעילות הפוליטית האנטישמית), או הסוג המיסטי שהתווה ק"ז קודריאנו (מייסד ומנהיג התנועה הפשיסטית ב"משמר הברזל"). האובססיה לחסל את היהודים הייתה מתמדת, עטתה צורות דוקטרינריות והמריצה פעילות פוליטית. בנסיבות מסייעות, בייחוד בשנות ה-30, לא נמנעה הרטוריקה שלהן מרעיון ההשמדה. אפילו "ליברל" דוגמת א"ק קוזה הכריז כבר ב-1923: "טרם מותי הייתי רוצה לראות את דם היהודונים מתבוסס בבוץ".

2. דוקטרינרים של הלאומנות שתמכו באנטישמיות "רציונלית" המושתתת על טיעונים אתניים, חברתיים או אחרים. זו הייתה הקטגוריה הייצוגית, הנפוצה והמשפיעה ביותר. המנהיג הראשי ודמות המופת שלה היה ההיסטוריון ניקולאי יורגא, וזאת למרות התנודות והסתירות הידועות בהשקפותיו. האידיאולוגיה שגיבש בסיוע מורשת קודמיו המהוללים מן המאה ה-19, עטתה צורות שונות, שאותן דחה כשהפכו לאלימות קיצונית ומפותחת.

כל האישים הללו היו תמימי דעים כי רומניה ניצבת בפני בעיה יהודית חמורה שיש לה היבטים חברתיים, דמוגרפיים, תרבותיים ורוחניים. היהודים היו אוכלוסייה זרה שתפסה את משרותיהם של הרומנים בכלכלה, במסחר ובתעשייה, ששיוותה לעיירות ולערים אופי בלתי-

רומני, ושהשפיעה לרעה על התרבות המקומית הטבעית. היה אפשר לסבול את היהודים כשלא התחרו ברומנים אתניים. יהודים ששירתו את התרבות הרומנית ואת המדע הרומני, התקבלו ואף זכו להערכה. ברוח זו התבטאו גם אוקטוויאן גוגא וניקיפור קרייניק (תיאולוג, משורר והוגה דעות לאומני-קיצוני). אולם לאחר 1935 הם חצו את הקווים אל הקטגוריה הראשונה, והחלו לתמוך בפתרונות קיצוניים, כגון גירוש היהודים. הסופר ברטסקו-ווינשטי היה מקרה מיוחד של סינתזה בין שתי הקטגוריות.

באשר לרעיונות לאומניים כללה הקטגוריה השנייה גם את נאיה יונסקו (פרופסור לפילוסופיה ואיש פוליטי, מקורב ל"משמר הברזל"), שהתנגד לרומניזציה באמצעות דיכוי היהודים וסילוקם, ותמך ברומניזציה שתבצע באמצעות יצירת מבנה מדיני שיפריד בין הקבוצות האתניות השונות כך, אמר, תימנע מהיהודים היכולת להתערב בחיים החברתיים, הפוליטיים והתרבותיים של הרומנים האתניים. נאיה יונסקו התייחד בכך שהעלה את האנטגוניזם כלפי היהודים לרמה תיאולוגית, וכך הציג את הדעות הקדומות הנוצריות האנטי-יהודיות העתיקות כתמה לגיטימית בפילוסופיה ובמטפיסיקה הרומנית. הקטגוריה השנייה כללה, במידות משתנות ובצורות שונות, גם כמה ממנהיגי "הדור הצעיר" שנטו לחרוג לעבר הקטגוריה הראשונה כשמגמת המעבר להזדהות עם הלגינרים של "משמר הברזל" הגיעה לשיאה.

מקרה מורכב יותר היה זה של מירצ'ה אליאדה (סופר ומומחה להיסטוריה של הדתות, היה מקורב בצעירותו ל"משמר הברזל"), שלא הציג כל עמדה אנטישמית עד שנות ה-30, אך עבר שינוי מהיר כאשר אימץ בהתלהבות את האידיאולוגיה ואת הרוח המיסטית של "משמר הברזל". מעורבותו הפוליטית והאינטלקטואלית הביאה את תפיסותיו בנוגע ללאומנות לכלל הערכה מחודשת; האנטישמיות הפכה להיות מוצדקת מבחינה אידיאולוגית ופטריוטית, וכמוה גם האידיאולוגיה הלגינרית כולה, כחלק מן המסורת הלאומנית הרומנית הדגולה. לשינוי האוריינטציה הדרמטי של אליאדה נודעה השפעה ניכרת על אינטלקטואלים ועל סטודנטים רומנים צעירים רבים בשל הפרסום והפופולריות שהיו מנת חלקו.

מה היה משקל הדוקטרינרים של הלאומנות האנטישמית בחיי הרוח ברומניה? הניסיון להשיב על שאלה זו מוביל להבחנה שיש בה פרדוקס: אף שלא היו רוב, ולעתים אף לא נהנו מן המוניטין השמור לאינטלקטואלים שאינם משתייכים לתנועה זו, שלטו האנטישמים בשנות ה-30 בדיונים הפוליטיים והלאומיים. הם הצליחו להפוך את "השאלה היהודית", שהפכה להיות הנושא הפוליטי הראשון במעלה, לנושא אקוטי בחיי הרוח. הדיון בו במסגרת עיון באופי הלאומי הרומני הפך בלתי-נמנע. האידיאולוגים האנטישמים נתנו את הטון ויצרו את האווירה במסעות הרומניזציה שנערכו באיגודים המקצועיים ובאגודות האמנים.

המצע הפוליטי הצר של אידיאולוגים אלו הוביל לעתים למסקנה המוטעית כי הזרמים הלאומניים הקיצוניים, ובייחוד אלו של א"ק קוזה ו"משמר הברזל", אינם מייצגים אלא

התפתחויות שוליות נעדרות כל חשיבות בחיי הרוח הרומניים. מופרכותה של עמדה זו, שעדיין מוצאת לה מצדדים, התבררה ביתר שאת בשלבים המכריעים של ביצוע קווי המדיניות האנטישמית הרשמית לאחר 1937 ובזמן מלחמת העולם השנייה. התמיכה הסבילה והאדישות הוצדקו בשקט על-ידי המסורת הלאומנית האינטלקטואלית המכובדת, ותוגברו מכורח תמיכתם של הכנסייה ושל מוסדות תרבות מסורתיים אחרים. בהקשר לחינוך לאומני נראתה כל תקנה אנטי-יהודית הגיונית ומוצדקת. אופייה השברירי של העמדה הפוליטית שהציגו המורים הרוחניים התקזז לאור השפעתם העמוקה בבניית המנטליות הלאומנית.

התגובה הציבורית העמומה של האינטלקטואלים, הדמוקרטים והאנטי-פשיסטים השמאלנים לעוצמה ולחומרה של התקנות האנטי-יהודיות המתוכננות או הקיימות, ולצעדים שננקטו כדי להרחיק את האינטלקטואלים היהודים מחיי הרוח הרומניים, כמו גם הסולידריות הדוממת עם הקורבנות – נותרו בגדר חידה, כחומר למחשבה. נוסף על ההסבר הנובע מן הנסיבות החברתיות-פוליטיות הידועות, כגון הטרור הלגיטמי והדיקטטורה, הרי את התשובה לחידה הזאת יש לחפש גם בריבוד ששרר בקרב האינטליגנציה הרומנית באותה תקופה לגבי היחס ליהודים ולגבי האופן שבו תפסו את "השאלה היהודית".

הייתה גם קבוצה גדולה של אינטלקטואלים שאחזו בגישה אנטישמית משום שקיבלו על עצמם מסורת ארוכת שנים. אלו הפגינו הזדהות סבילה, טבעית, כמעט ברורה מאליה, עם הנציגים הסמכותיים של הלאומנות הרומנית בעבר ובהווה. בחוגים אינטלקטואליים טופחה הקונפורמיות גם באמצעות קישור גישות אנטישמיות עם מודל החיקוי הרווח של הרומני הלאומני-פטריוטי הטוב.

עם מתנגדי האנטישמיות נמנו אינטלקטואלים בעלי אוריינטציות שונות. כמה מהם ייצגו ערכים נעלים בתרבות ובמדע של רומניה. ביניהם היו שתמכו בלאומנות א-שוביניסטית וא-אנטישמית, שבמסגרתה לא היה מקום ל"שאלה היהודית", ואף העלו את הנושא בכתב. אישים אלו, שהיו בראשית שנות ה-30 בעלי השפעה ומכובדים, איבדו ממעמדם לאחר 1935 וכמעט הושטקו כליל לאחר 1937, במיוחד בעקבות החרם שהוטל על היומונים הדמוקרטיים המובילים. כשהורחקו היהודים מן האגודות האינטלקטואליות, ושלטון גוגא-קוזה הנפיק תקנות אנטי-יהודיות, נעלמו למעשה דמויות אלו מהחיים הציבוריים.

המאורעות הקשים שאירעו ב-1940 - החזרת בסרביה וצפון בוקובינה לשליטת ברית המועצות בעקבות האולטימטום הסובייטי, ולאחר מכן שיבת טרנסילבניה הצפונית לרשות הונגריה, מהלך שכפתה גרמניה הנאצית – הורידו את האפליה האנטי-יהודית לדרגת חשיבות משנית גם בחוגים האינטלקטואליים. תקוות לביסוס מחודש של גבולות רומניה הגדולה וסילוק האיום הבולשוויקי שנקשרו לעלייתו לשלטון של הגנרל אנטונסקו, מסבירים את תמיכתם של אינטלקטואלים דמוקרטים רבים בשלטון הדיקטטורי החדש. אישים אלו

נותרו פסיביים נוכח מהלכי החקיקה הגזענים, נוכח השמועות על טבח יהודים בבסרביה ובבוקובינה ונוכח גירוש ניצולי הרצח ההמוני. עם זאת, נרשמו גם מקרים של התערבות אישיות בניסיון למנוע גירוש אינטלקטואלים יהודים למחנות בטרנסניסטריה. בתקופה שבין שתי מלחמות העולם היו רק מעטים מן האינטלקטואלים ברומניה אנטישמים קיצונים. עם זאת, רובם נהו אחר תפיסה מסוימת של תודעה לאומית שלזותה לעתים בתפיסה סמויה של היהודי כזר, ובנסיבות מסוימות אף כמסוכן. לכן רק אינטלקטואלים מעטים אימצו בימים הקריטיים ביותר את ההתנגדות לאפליה האנטי-יהודית כיעד, והיו נכונים לצאת להגנתו בפומבי. ברומניה של שנות ה-30 של המאה ה-20 היו אמיל זולה ופרשת דרייפוס דבר שלא היה אפשר להעלות על הדעת.

מתוך: בשביל הזיכרון, מס' 38, 2000, ע"מ 4-11.